

(Tryckt i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2003:4, ss. 37–50)

Teori och läsning: till frågan om den teoretiska praktiken

Beata Agrell

Teori & läsning

Att texter är till för att läsas är förstås trivialt; likaså att läsandet är den litteraturvetenskapliga undersökningens element. Mindre trivialt är kanske vilken roll dessa trivialiteter spelar i dagens litteraturvetenskap. Vi läser, och det vi läser är läsbara artefakter, redan mångfaldigt lästa dessutom, men det låtsas vi i läsande (och skrivande) stund inte gärna om. Läsande begår vi då *the nonreading fallacy* – som en nödvändig strategi för att komma vidare. Men vilka konsekvenser för vår forskning skulle det få om vi tog läsandets villkor på allvar – t.ex. att det specifika undersökningsobjektet konstrueras i läsningen, även om den historiska *texten* är given från början? Det skulle i vart fall kräva mer textteori – men till vad gagn?

Teori står högt i kurs i dagens litteraturvetenskap – i dessa dagar rentav som *anti*-teorins teori.¹ Men vilken relevans har teori och teoretisk reflexion för det litteraturvetenskapliga läsandet? Vad för slags teorier är relevanta? Hur styr de vår läsning? I vad mån får de oss att uppmärksamma texterna själva som lästa eller åtminstone läsbara? Och i vad mån är det perspektivet relevant i och för dagens litteraturforskning?

Litteratur och läsning

I det följande tänker jag alltså diskutera frågan om teorins ställning från *läsningens* synpunkt. Utgångspunkt är mitt intryck att läsningen inte spelar särskilt stor roll i dagens litteraturvetenskap – om den nu någonsin gjort det. *Texten* har visserligen blivit upptäckt: på 60-talet fick vi ett paradigmbyte som detroniserade Schück, Lamm, Blanck och deras arvtagare – grundlärda herrar och några damer (också), som undersökte allt *utom* texten (vad än man nu må avse med detta begrepp). Men nu har vi fått syn på texten, och får lov att kela med den så mycket vi vill. Och ändå kan jag ibland få för mig att det mest är oss själva vi kelar med och texten mest är en förevändning för *personal criticism*.² Vi gör våra *läsningar*, som vi säger, gärna med stor teoretisk apparat, så stor att det ibland snarare blir teorin vi kelar med (ja *vi*, för jag är inte annorlunda). Då händer att jag saknar de gamla lärdomsgiganterna: den empiriska sakkunskapen och det breda historiska perspektivet. För det kan kännas lite tomt ibland med de där läsningarna. Frågan är ju *vad* vi läser, och *hur*.

För det som fortfarande kommer i kläm är just texten, det vill säga, just den uppmärksamma *läsningen* av texten.³ Och då avser jag inte texten som estetiskt objekt eller fritt expanderande 'rhizom', utan som *läsbar artefakt*, det vill säga, gjord *av* människor *för* människor – att läsa och kanske rentav leva av (inte bara skriva och leka med). Ytterligare avser jag dessutom texten som historiskt situerad (då) och ändå ständigt pågående tilltal (nu). Texten, påstår jag, är (i vår skriftkultur) på en gång fysisk produkt, semiotiskt faktum, historisk kvarleva, social funktion och interaktiv process – *artefakt* och *arteakt*, skulle väl Anders Palm säga.⁴ Och det är klart att man då måste välja från vilken aspekt man vill nalkas texten: produktens eller processens, fenomenet eller akten. Men om texter är konstprodukter, gjorda för att läsas (inte bara skrivas), och blir till först i läsningen – då vore väl också undersökning från det potentiella läsandets synpunkt motiverad, åtminstone ibland? Men den synpunkten har ännu inte fått något riktigt genombrott, i vart fall inte i svensk litteraturve-

tenskap. Vem av oss undersöker textens betydelse*möjligheter* i sitt sammanhang om det finns en möjlighet att argumentera för en betydelse? För i våra forskningar, tycks det mig, *undersöker* vi inte textens möjligheter; vi *realiserar* dem, det vill säga, skär bort så många som möjligt av dem. Vi vill helst klargöra vad texten betyder, uttrycker eller är symptom på; och en öppenhet som inte går att stänga tycker vi inte om i forskningen – erkänn det! Vi tycker om att kunna visa att texten säger ett och menar ett annat eller att den dekonstruerar sig själv eller att den experimenterar med aporier. Men vi tycker inte om texter som laborerar med motsägande tolkningsmöjligheter; eller rättare: som litteraturforskare kan vi inte låta bli att avgöra oss för den ena eller den andra, helst med stöd av en eller annan teori som legitimerar valet.

Vi har för närvarande en teoriboom utan svensk like, som inte förminsкас av den *post*-teoretiska teoribildning som nu håller på att utvecklas, vare sig det nu är med stöd av Gilles Deleuze, Judith Butler, Helene Cixous, Martha Nussbaum eller Jane Thompson. »Nothing stimulates the production of Theory like the proclamation of its own death», som Martin McQuillan skriver i antologin *Post-Theory*.⁵ Efter teorier om Texten, Klassen och Könet på 70- och 80-talet, får vi nu teorier om Kroppen, Känslan och Etiken. Och det är ju gott och väl. Men jag frågar mig: vad slags teori och teoretisk reflexion behövs för att utveckla det litteraturvetenskapliga läsandet?

Teori och litteraturvetenskaplig läsning

Teoretisk reflexion är nödvändig i allt *vetenskapligt* arbete.⁶ Och läsning är nödvändig i allt *litteratur*-vetenskapligt arbete. Det borde betyda att teoretisk reflexion kring *litteraturvetenskapligt* läsande är nödvändig i det litteraturvetenskapliga arbetet. Men hur har vi det med den reflexionen i praktiken? Har vi några teorier, som inte är lära eller ideologi? Har vi ens någon metod? För *läsningen*, menar jag – inte bara för analysen och tolkningen, det där som vi skriver ner

efter läsningen för andra att läsa; det där som vi något oegentligt kallar *läsningar*. Men *det* är ju inga läsningar. Läsningen är något annat och mer grundläggande.

Vad jag efterlyser är just läsning, men med *inriktning* på texten som läsbar och gjord för att läsas. Att läsa texten med den inriktningen innebär att läsa den som på en gång produkt och process, given och möjlig, svar och tilltal. Jag är ute efter en inriktning på texten som riktad på en läsare, en läsande aktivitet, i stället för på texten som objekt, spegling, symptom, uttryck, exempel, logisk knut. Och jag vill se denna textens riktadhet undersökt i sitt historiska och kulturella funktionssammanhang.

Som litteraturforskare borde vi – åtminstone ibland – läsa texten med inriktning på hur den bereder väg för läsandet och vilka läsarter den är anlagd för. Det bäddar för uppmärksam beskrivning och analys mer än inkännande tolkning och utläggning. Sánt tycker jag om, för då kommer man nära textens eget tilltal. Men vad finns det för teoristöd om sånt?

Märk att det nu är två olika nivåer av läsande som omärkligt aktualiserats: dels det litteraturvetenskapliga läsandet av texten som läsbar artefakt (som jag började med) och dels den läsbara artefaktens egen inriktning på det potentiella läsandet – ett läsande som normalt inte förutsätts vara litteraturvetenskapligt och inte heller inställt på att läsa artefakten (utom möjligen hos Nabokov och Borges). Märk också att dessa två läсандen flyter ihop så snart man försöker klargöra skillnaden: att läsa texten som läsbar artefakt innebär att läsa den som *inriktad* på att *styra* läsandet till läsning av artefakten. Och letar man efter en sådan styrning så hittar man den alltid – också i s.k. triviallitteratur. Vilket författare, som bekant, utnyttjar genom att använda triviallitterära klichéer så att kritiker och litteraturforskare inte vet vad de skall säga.⁷ För vilken är skillnaden mellan en text som använder stereotyper *distanserat* och *ironiskt* och en text som bara *använder* stereotyperna?

Vi tycker kanske att vi ser skillnaden och kan beskriva den, men ligger den i texten eller i våra litteraturvetenskapliga läsarter? Ligger den inte rentav i våra smakkonventioner, konventioner som föreskriver att stereotyper på allvar är sämre än stereotyper på lek? Det blöddande hjärtat gör oss generade, särskilt som litteraturforskare, medan stenhjärtat stimulerar oss, åtminstone som litteraturforskare. Hur läser vi till exempel en text som denna:⁸

Var finns en sjö, där man i frid och lugn kan drunkna,
och det med nöje, utan obehaglig lukt?
där inga lik förut på botten finnas sjunkna
och som med otäckheter fylla vikens bukt?
ej heller någon självdöd fisk, och inga unkna
kanalje kräftor, döda utan sans och tukt?
Finns väl en sådan sjö, så vill jag utan buller, bråk och vimmel
gå dit rätt snart, och i dess vackra vatten finna ljuvt min himmel.

Hur har vi det med distansen här? Nu vet vi att den store hyperreflekterande Almqvist är författaren, om än i rollen av pekoralisten Seseman, och det gör oss aktningfulla, inställda på att läsa dikten som konstnärlig artefakt trots allt. Än mer så eftersom vi vet att den store hyperreflekterande Ekelöf skrev sina Strountes-dikter med just denne Almqvist i åtanke. Så vi läser kanske med Riffaterre och säger att här varierar – och inverteras – hypogrammet 'en död i skönhet'. Det kanske rentav är diktens matris.⁹ Men hur mycket blir kvar av kanaljekräftorna vid en sådan läsart? Är den här dikten verkligen bara *ett* tecken, *en* helhet genererat ur *en* tanke, så som Riffaterreläsningen förutsätter? Eller är den kanske många helheter – som pekar i motsatta riktningar? Om den nu överhuvud skall läsas på allvar – och inte som pekoralisten Sesemans övning i svenska rim.

Frågan är alltså: läser vi texten som *läsbar*? Ser vi vad där står? Eller tänker vi på Ekelöfs övningar och läser texten som *skrivbar*, det vill säga, spinner en egen, lite tjugigare tråd ur dikten och går vidare med den? Ja, den som läser får se.

Vad jag vill åt är vår oförmåga att läsa *innantill*, vårt förakt för *bokstaven*, för *mimesis* och diktens referentiella värden – förakt för textens läsbarhet, helt enkelt, för det som står *på* raderna och inte mellan dem. Det föraktet är som ett slags litteraturvetenskaplig anal-fabetism som yttrar sig i flykt från allt som liknar banalitet: antingen till teoretiska abstraktioner eller till platt ideologikritik. – Nu vill ni förstås ha exempel på de hemska forskare jag måtte ha i åtanke; men det tänker jag minsann inte ge, i vart fall inga svenska. Det vore ju enkelt att hänga ut ett antal syndabocker, så kan den icke omnämnde gå fri. Nej, var och en må rannsaka sig själv och sin egen praktik: läser jag verkligen? vad läser jag? hur läser jag? hur ser jag på texten? Själv svettas jag vid blotta tanken på en sådan prövning.

Teoristöd?

Men ändå: vad finns det för teoretisk support att hämta för att tackla den här problematiken?

Läsbarhet

Som framgått har jag redan varit och tafsats på Roland Barthes. Jag har anspelat på hans diskussion om läsbara versus skrivbara texter, och jag har ifrågasatt om inriktningen på – och den höga värderingen av – det skrivbara är så alldeles nyttig och adekvat för litteraturforskare. Jag vill mena att inriktningen på det läsbara i vart fall är *grundläggande*, och att Barthes själv inte riktigt vill låtsas om det. Den beskyllningen kan synas befängd med tanke på att hans metod i *S/Z* (1970), där distinktionen lanseras, är just närläsning:¹⁰ han tar satserna i Balzacs »Sarrasine» en och en och suger ut varje gnutta betydelse ur var och en av dem tills de blir alldeles tomma och han kan gå till nästa. I slutet av boken har han lämnat dem bakom sig som tomma skal efter en kräftskiva. Samtidigt har han sorterat in de utsugna betydelserna i fem olika koder, som vid bokens slut gått samman i en ny semiotisk enhet – ett nätverk av decentraliserade betydelse. Det är styvt gjort och verkligen inte ointressant, men läsning av den läs-

bara artefakten är det ändå inte fråga om. Balzac tillhör de typiskt läsbara författarna, men Barthes gör honom *skrivbar*, och menar sig därmed ha gjort honom en tjänst. Men jag vet inte jag. För den när-läsningssmetod Barthes tillämpar – uppstyckningen av texten i lexier som läses fristående från varandra – den suger ut läsbara betydelser men skriver samtidigt in nya betydelser som genereras ur de koder han konstruerar; och resultatet blir en måhända skrivbar men framför allt oläsbar text. Den förgrenar sig i alla riktningar och kan betyda i stort sett vad som helst.¹¹ Barthes läser inte texten utan *upplöser* den, och det kan jag, skam till sägandes, inte riktigt förstå poängen med.

Nu skall man ju inte ondgöra sig över ett arbete som är mer än 30 år gammalt. Idag vet vi väl bättre, inte sant? Men Barthes skrifter har idag närmast kanonisk status, trots att det läsande han förespråkar är en tämligen asocial aktivitet. Det är inte den läsbara artefaktens möjligheter som intresserar honom utan möjligheten att skriva en annan text över den givna. Det är luckorna och de vikande gränserna han dras till, den läsbara textens svaga punkter, som han kan göra till sitt territorium. I t.ex. »Författarens död» (1968) är det inte texten och läsandet som lockar, utan läsaren och hans skrivande.¹² Det blir ännu tydligare i *Le Plaisir du texte* (1972): där står läsaren i centrum och hans behov av restlös njutning, *jouissance*, men utan egentlig interaktion med texten. »The 'death of the author' has given birth not to the reader, but to a booming industry of 'discursive practices,' or the production of texts on texts», skriver Donald Keefe 1995.¹³ Och han fortsätter: »The truth is Barthes' s attack has much less to do with authors than with a style of reading». Det är fråga om en läsart utan några som helst restriktioner eller förpliktelser,¹⁴ en läsart utan relationer mellan läsare och text.

Ändå är Barthes utgångspunkt i *S/Z* så förträfflig: att tolka en text, säger han, är inte att säga vad den betyder utan att *bedöma vari dess mångfald* består.¹⁵ Här öppnas för det perspektiv jag efterlyser, inriktat på den läsbara artefaktens möjligheter.

Men det är inte Barthes som utvecklat det spåret.

Förberedda läsarter

I sökandet efter passade teoretiska glasögon kan man då gå vidare till klassisk receptionsteori, främst av Konstanz-skolans märke, med Wolfgang Iser och H.R. Jauss som mest kända namn. Båda har de den fenomenologiska och pragmatiska orientering som ger de teoretiska perspektiv jag anspelat på. Båda baserar de sina synsätt på Edmund Husserls teori om medvetandet: dels medvetandets *intentionalitet* – dess riktadhet på ett objekt (medvetandet är alltid medvetande om något); dels medvetandets bipolära egenart – som givet *fenomen (noema)* och som riktad *akt (noesis)*. Iser bygger vidare på Roman Ingardens litteraturteoretiska vidareföring av Husserl, där begreppet om textens *obestämdhetsställen [Leerstelle]* är centralt; och Jauss bygger vidare på Gadammers hermeneutik och begreppet *förväntningshorisont [Erwartungshorizont]*. Men Iser är textteoretikern, Jauss är litteraturhistorikern. De är på sätt och vis varandras komplement, och lästa tillsammans uträttar de mycket för litteraturforskningen genom att påvisa receptionsetetiska strukturer givna i själva den läsbara artefakten. Hos dem är den virtuella interaktionen mellan textprocess och läsning grundläggande.

Men det finns vissa problem med deras sätt att hantera sina teorier i praktiken. Iser har ett halkigt sätt att resonera, som öppnar för missförstånd. Han har visserligen lanserat det förträffliga begreppet »implicit läsare» till skillnad från faktisk läsare. Men den implicite läsaren, förklarar Iser, är i själva verket inte alls någon läsare utan en virtuell funktion, inbyggd i textens konstruktion.¹⁶ Det rör sig snarast om en implicit *läsart*, som texten på en gång föregriper och svarar på. Textens konstruktion inbegriper bestämda litterära strategier som förbereder bestämda typer av läsande – texten är s.a.s. *programmerad* för vissa sätt att läsa snarare än andra.

Så själva termen »implicit läsare» är vilseledande, och Iser upp-
rätthåller inte heller själv distinktionen – resonemanget slirar mellan faktisk läsare och implicit läsare, dvs. faktisk effekt och virtuell funktion. I en spridd text, som för övrigt representerar Iser i den svenska

antologin *Modern litteraturteori*, får vi veta att 'läsaren' (faktiskt) reagerar på det ena eller andra sättet på en text, men det som uppenbarligen avses är att vissa läsarreaktioner ligger *förberedda* i textens konstruktion och struktur.¹⁷ Samma konstiga sätt att prata om den implicita läsaren som en fysisk person i färd med att reagera har Konstanzkollegan Karlheinz Stierle. Så t.ex. när han diskuterar läsandet av s.k. triviallitteratur:

The reader responds to the stimuli of the text with stereotypes from his own experience. Since [sic!] he is unaware of this process, these self-created illusions seem all the more probable and real. (86)

Stierle borde åtminstone ha skrivit »If he is unaware of this process ...». Men trots denna iserska sammanblandning kritiserar Stierle samtidigt Iser för att tillskriva läsaren alltför stor frihet i förhållande till textens inbyggda styrmekanismer.¹⁸ Stierle betonar att textens strategiskt utplacerade luckor inte ger läsandet fritt spelrum utan tvärtom ger texten en form som styr läsandet i oanad utsträckning. I spänningen mellan utskrivet och lucka utformas textens *Relevansfigur* – den strukturella matris eller det dominerande schema som »predetermines the process of reception, and more specifically, the part of the implied reader».¹⁹ Och det betyder i sin tur att »the ambiguous or nondetermined parts of a text can no longer be taken as pretexts for the creativity of the reader». De fungerar i stället som modifikationer av det övergripande schemat – det som bär läsprocessen. Här avviker Stierle från Iser: Iser räknar inte med tillbakahållande konstanter i läsprocessen, sådan han konstituerat den. Det betyder att text och läsning går skilda vägar.²⁰ Och här har Stierle en poäng.

Empiriskt korrektiv?

Som empiriskt korrektiv till receptionsteorin eller receptionsetetiken (språkbruket är vacklande) har vi förstås *litteraturpedagogisk* forskning – etablerad redan på 60-talet – och vidareutvecklad med stöd av *reader response*-teorier av olika slag, från I. A. Richards till (tidig) Stanley Fish.²¹ Men på det området är det främst faktiska läsarreaktioner som

studeras, empiriskt eller receptionshistoriskt (där det går); eller också behandlas texten som helt subjektiv eller möjligen social konstruktion utan egen substans. Men textens egen inriktning på att bli läst studeras inte, dvs. den inriktning som själv kan avläsas t.ex. genom det referenssystem och litterära tilltal texten håller sig med. I praktiken studeras inte ens »the reader in the text», som reader-responsteoretiker annars gärna hänvisar till; här är det läsaren *utanför* texten som står i centrum. Och det är förstås ett viktigt undersökningsområde.²² Men det fyller inte den lucka jag talar om: studiet av texten som läsbar artefakt och socialt tilltal, utsänt och mottaget i en given kulturell situation – eller rent av *olika* situationer, i tid eller rum. Texten läses individuellt, men *är* social, vill jag bestämt hävda, både som språkhandling och kulturprodukt.

Visst stöd finns här att hämta från *litteratursociologin*, som undersöker samhällsliga omständigheter kring texten och läsandet (hos oss just nu kanske främst förlagssystem och bokproduktion). Också det är en viktig uppgift: för studiet av den läsbara artefakten är textens (och därmed läsningens) *funktionssammanhang* betydelsefullt. Men den sociala interaktion som är inbyggd i den läsbara artefakten i dess funktionssammanhang – den ligger utanför intresseområdet.

Och ändå: i sin presentation av litteratursociologins forskningsområden talar Johan Svedjedal om *sociopoetik*: en inriktning som studerar samband mellan läsvanor eller målgrupper och bestämda textstrategier.²³ Den tydligaste svenska ansatsen i den riktningen är väl Svedjedals egen Almqvistavhandling från 1987.²⁴ Det har visserligen kommit ut förträffliga undersökningar sedan dess, om t.ex. hur plotstrukturer styr könskonstitueringen i B. Wahlströms ungdomsböcker;²⁵ men ansatsen till analys av läsarorienterade textstrategier i sociologiskt perspektiv har inte vidareförts i senare forskning – och Svedjedal själv är numera inne på helt andra vägar.²⁶

Internationellt har väl mycket av litteratursociologin i svensk mening sugits upp av Cultural Studies och New Historicism, som just nu för övrigt verkar suga in hela disciplinen litteraturvetenskap i sin

jättelika smältdegel.²⁷ Men studerar man standardantologier som Greenblatt & Gunns *Redrawing the Boundaries* och Veasers båda om *New Historicism*, ser man inte heller mycket av reflexion över litteraturvetenskapligt läsande.²⁸ Snarare tvärtom: en idag stark tendens är att producera föregivet emancipatoriska läsningar hellre än att undersöka textens egna kulturellt situerade styrmedel – eller som Alice Templeton formulerar det: »Cultural criticism may describe 'literature in use' but it also must critically direct readers' attention toward potentially liberating uses of literary works». ²⁹ Och det låter oroväckande, som forskningsuppgift betraktat.

Adressivitet

En förtydligande facett i de receptionsteoretiska glasögonen tycker jag att Bachtins begrepp om adressivitet tillför. I »Frågan om talgenrer» ser Bachtin texten som ett yttrande.³⁰ Utmärkande för yttrandet är dess *tilltalskaraktär* – dess karaktär av språklig handling inriktad på en mottagare, dvs. genomvävd av vad han kallar *adressivitet* (s. 234). Det betyder att yttrandet är ett tilltal som förbereder och även förgriper sitt svar – det utformas med hänsyn till en förväntad »aktivt svarande förståelse» hos en (faktisk eller föreställd) mottagare (s. 211). Arten av förväntad förståelse avgör från vilken talgenre de konventioner som skall formge yttrandet skall tas. Yttrandets adressivitet innebär alltså *alteritet* och *dialogicitet*: det är riktat till den andre som motpart eller medspelare i en – kanhända stridbar – dialog.³¹ Men det går också i dialog med en större diskurs av redan givna yttranden: »Varje yttrande är en länk i en mycket komplext organiserad kedja av andra yttranden» (s. 212). Varje nytt yttrande införlivas alltså i ett nätverk av mellantextliga förhållanden – dvs. genomvävs av *intertextualitet*. Men det är förstås en rätt annan typ av intertextualitet än det opersonliga nätverk av citat som Barthes tänkte sig.

Bachtin betonar, som synes, här också *genrens* betydelse för yttrandets utformning, både i tal och skrift, vardagsspråk och litteratur: alla yttranden förhåller sig till en talgenre, varav litterära genrer är

särfall. Talgenrererna är många, men relativt stabila; och de kommer till användning oftare än vi tror: »Även i det mest fria och otvungna samtal gjuter vi vårt tal i bestämda genreformer», skriver Bachtin; och vi behärskar dem i praktiken på samma omedelbara sätt som vi behärskar vårt modersmål, dvs. *före* det teoretiska studiet. Vi tillägnar oss dem alltså som en *praktisk färdighet* (s. 220). Motsvarande gäller för författare och läsare – skrivande och läsande: genrererna är den språkliga allmänning som möjliggör textuell interaktion. De är det sociala rum där den litterära interaktionen kan äga rum och artefakten verkligen blir läsbar. Och här kunde undersökningen av den läsbara artefakten börja.

Egna problem: fallet Aurell

Att jag ordar så mycket om den läsbara artefaktens problem och det litteraturvetenskapliga läsandet av den beror naturligtvis på att jag har egna problem med den saken. Det kan ju vara passande att jag till sist säger någonting om dem. Helst skulle jag då vilja säga något om kortprosaforskningens himmel och helvete, men jag skall försöka bli lite mer konkret och hålla mig till Tage Aurell. Vi vet alla att han är en luckornas demoniske mästare. Han har så mycket luckor att hans berättelser kan framstå som oläsbara vid första försöket. Ta till exempel »Gamla landsvägen» i *Nya berättelser* (1949). Berättelsen utgörs av spridda repliker, till synes utan avsändare och adressat, men ändå genomsyrade av adressivitet. Så här börjar texten:³²

– Tinget sa du? Inte för det nötet mitt i alla fall. Hon säger inte vem det är. Jag vet inte säger hon. Vet du inte? har jag sagt och ett slag var jag rent ifrån mig, jag hade tag i hårflokarna hennes och det har inte hänt på denna sidan prästen. Vet du inte! sa jag. För så mycket har hon inte ränt ute. Du har väl något vett i kroppen sa jag. Och fram med språket nu! Jag skall inte dänga dig sa jag, inte nu, det kan vara farligt sa jag. Men du får aldrig en glad dag mer sa jag. Om du inte talar om var du varit sa jag – Det säger jag inte mer, kommer aldrig att säga det. Aldrig i evighet. Hon är rädd, töskraken! Och är det den jag tror så jammen är jag (58:) rädd jag också. Nej då får det

hellre vara, alltid blir det väl nån råd. Och om han nu får vara i fred så kanske han kniper fram med några kronor i alla fall. Men tänka sig att gå till en sån!

Efter ett par omläsningar (det behövde i vart fall jag) anar man att det handlar om en flickunge som råkat i olycka, och att den talande är någon förälder, ovisst av vilken sort. Men den aningen har man inte mycket hjälp av. För strax kommer en ny replik, till synes från ett helt annat håll:³³

– Se på orgeltramparn där! Nu går han hem till ett middagsmål som inte ens är påbörjat än. Inte kaffe heller. Och kanske har han inte lust på någondera, det är mest bikarbonat han läskar sig med. I denna evinnerliga magyran. Och så lider han av sömnlöshet säger han. Ligger och tvinnar sig och svettas om nätterna.

Och så håller det på: den ena repliken efter den andra om olika saker. Men titeln ger förstås en ledtråd: samtalen utspelar sig på 'gamla landsvägen' mellan folk som stöter ihop där, skvallrar en stund och går vidare. Mysteriet är löst, tror man: detta är ingen sammanhängande berättelse, utan fragment av oberättade berättelser utanför den här berättelsens rum. Men nej, så är det inte heller: vissa fragment kommer igen; man börjar känna igen personnamnen och stoffliga flisor ur de redan framsatta fragmenten. Här är ett helt nätverk av pågående berättelser, sammanflätade till en enda. Och bakom dem illuderar ett ännu större nätverk av oberättade historier, kronologiska förlopp och kausalkedjor, som aldrig skall komma in i språket och samtalet. De är förstås skrivbara i Barthes mening. Men det tycker jag inte alls är lika intressant som att de faktiskt till stor del också är *läsbara*: de är luckor inkilade i det utsagda, omgivna av textens dominerande struktur, själva strukturerade av den. De styrs av textens *relevansfigur*, för att tala med Stierle. Och relevansfiguren i det här fallet – är inte det *adressiviteten*: det ständigt pågående samtal som alltid utspelas på gamla landsvägen? Replikerna byts ut men adressiviteten är alltid densamma.

Men nu till problemet. Som en luckornas mästare har Aurell fått rykte om sig att vara modernist – imagist rentav, enligt somliga, som läst sin Hemingway. Men han har också rykte om sig att vara realist, folklivsskildrare och muntlig berättare – både i tal och skrift. Det kunde vi misstänka redan av de citat jag anförde. Båda ryktena har fog för sig, menar jag, men hur går det ihop?³⁴ Aurells realism är lika konstig som hans modernism – han har ingen given plats i de epok-historiska rullorna annat än i rent kronologisk mening. Så vad är det som är läsbart i de aurellska artefakterna, och vad måste vi skriva till för att kunna tala om dem som litteraturvetare?

Texten själv?

Må vara att den lästa texten är en konstruktion. Men den är ingen fantasiprodukt och inte heller alltigenom privat. För konstruktionen bygger på något för alla läsare givet och gemensamt: den *språkliga artefakten*. Att den är läsbar betyder inte att den kan läsas hur som helst: läsarna begränsas inte bara av textens bokstav utan också av de litterära konventioner och kulturella referenssystem texten opererar med. Den språkliga artefakten är historisk och social lika mycket som estetisk – det visste redan Schüeck – och den kulturella kontexten (som man säger numera) *genomsyrar* texten – det visste redan Derrida. Det känns nästan genant att påminna om detta som alla väl menar sig veta; men jag gör det därför att den vetenskapen ger så magert utslag i den litteraturvetenskapliga praktiken. Konstnärlig text och social kontext faller isär; och då är det ju inte konstigt att studiet av den läsbara artefakten – eller rättare, arte-akten – kommer i kläm.

¹ Se t.ex. *Post-Theory: New Directions in Criticism*, ed. Martin McQuillan (Edinburgh 1999), samt Thomas Docherty, *After Theory. Postmodernism / Postmarxism* (London & New York 1990).

² För *personal criticism* se t.ex. *Getting Personal: Feminist Occasions and Other Autobiographical Acts*, ed. Nancy K. Miller (New York & London: Routledge, 1991) och *Intimate Critique: Autobiographical Literary Criticism*, ed. Diana P. Freedman (Durham: Duke Univ. Press, 1993).

³ För vikten av att *dröja* i texten, se titelessän i Arne Melberg, *Läsa långsamt. Essäer om litteratur och läsning* (Stockholm 1999), ss. 9–24.

⁴ Anders Palm, »Att tolka texten», i *Litteraturvetenskap – en inledning*, red. Staffan Bergsten (Lund 2002), s. 192f.

⁵ Martin McQuillan, Graeme Macdonald, Robin Purves and Stephen Thomson, »The Joy of Theory», *Post-Theory*, ss. ix–xx.

⁶ NB! Det betyder inte att man ständigt måste vifta med teorier i sina skrifter – teori är ett par glasögon man sätter på sig för att se bättre, men det är sällan glasögonen som sådana är särskilt intressanta. Det är den teoretiska reflexionen i praktiken som är det viktiga, och när teoriglasögonen väl är på gör de väl bäst nytta om man inte jämt förevisar dem. En teori är ett synsätt, inte en lära eller ett recept; och den skall sitta i kroppen, inte i huvudet.

⁷ Se vidare diskussionen i Magnus Persson, *Kampen om högt och lågt. Studier i den sena nittonhundratalsromanens förhållande till masskulturen och moderniteten* (diss., Eslöv 2002), särskilt ss. 53–55, 164–173.

⁸ C.J.L. Almqvist, ur manuskriptet »Om svenska rim», utg. i *Sesemana* (Stockholm 1983), s. 228.

⁹ För hypogram och matris se Michael Riffaterre, *Semiotics of Poetry* (Bloomington & London 1978): »[T]he production of the poetic sign is determined by hypogrammatic derivation: a word or a phrase is poeticized when it refers to (and, if a phrase, patterns itself upon) a preexistent word group.» (s. 23) Textens matris är »an abstract concept never actualized per se» (13), som fungerar som »the motor, the generator of the textual derivation» (21).

¹⁰ Roland Barthes, *S/Z. Essä* (1970), övers. M. Höjer ([Staffanstorpe] 1975), ss. 10–12.

¹¹ Se vidare den klagande (om än väl surögda) kritiken i Claude Bremond & Thomas Pavel, *De Barthes à Balzac: fictions d'un critique, critiques d'une fiction*, Bibliothèque Albin Michel des idées (Paris 1998).

¹² Så i t.ex. »The Death of the Author»: »Thus is revealed the total existence of writing: a text is made of multiple writings, drawn from many cultures and entering into mutual relations of dialogue, parody, contestation, but there is one place where this multiplicity is focused and that place is the reader, not, as was hitherto said, the author. The reader is the space on which all the quotations that make up a writing are inscribed without any of them being lost; a text's unity lies not in its origin but in its destination. Yet this destination cannot any longer be personal: the reader is without history, biography, psychology; he is simply that *someone* who holds together in a single field all the traces by which the written text is constituted.» (Roland Barthes, *Image, Music, Text*, ed. Stephen Heath [1977], London 1984, s. 148.)

¹³ Donald Keefer, »Reports of the Death of the Author». *Philosophy and Literature*, Vol. 19 (1995): 78–84.

¹⁴ Keefer a.a.: »In removing the personal touch from author and reader in the momentary cultural commune of reading, Barthes removes the ethical element; he extracts any notion of what an author might owe her reader or what a reader may entrust to an author. This is the key to Barthesian free and liberating reading.»

¹⁵ *S/Z*, s. II. Se försöket till (reformistisk) efterföljelse i Beata Agrell, »Ett papper om ett papper om ett papper. Spår i en Strindbergstext», *Sagt och menat. 17 uppsatser tillägnade Mats Furberg på hans 50-årsdag*, Filosofiska meddelanden, Röda serien nr 3, Vol. I (Göteborg 1983), ss. 1–28.

¹⁶ Begreppet *implied reader* »has his roots firmly planted in the structure of the text; he is a construct and in no way to be identified with any real reader» (Iser, *The Act of Reading. A Theory of Aesthetic Response* [1976], Baltimore & London [1978] 1980, s. 34). Begreppet avser »a textual structure anticipating the presence of a recipient without necessarily defining him: this concept prestructures the role to be assumed by each recipient, [...]. Thus the concept of the implied reader designates a network of response-inviting structures, which impel the reader to grasp the text.» (ibid.)

¹⁷ Iser, »Läsprocessen – en fenomenologisk betraktelse» (1972), övers. C. Hansson, *Modern litteraturteori. Från rysk formalism till dekonstruktion, del 1*, red. Claes Enzenberg & Cecilia Hansson (Lund 1992), t.ex. ss. 323, 334, 336. Ur första kapitlet i Iser's *The Implied Reader. Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett* (1972; övers. 1974, Baltimore & London 1990).

¹⁸ Karlheinz Stierle, »The Reading of Fictional Texts», trans. I. Crosman & T. Zachrau, *The Reader in the Text: Essays on Audience and Interpretation*, ed. S. R. Suleiman & I. Crosman (Princeton N.J. 1980), s. 98f.

¹⁹ »What I have called the text's »predominant scheme» [*Relevanzfigur*] is the manifestation of a thematic dynamics through the gradual unfolding of a certain number of successive contexts, as in the extensive dynamics of the novel, or through the coexistence of simultaneous contexts, as in the intensive dynamics of poetry. By articulating a predominant scheme, and only through this articulation, the fictional text provides us with an experience that does not have to be derived from some extra textual reality, but which is contained in the aesthetic, meaningfully constructed world of the work itself.» (Stierle, a.a., s. 101)

²⁰ Stierles kritik av Iser formuleras med utgångspunkt från att »[t]he claim that the text prescribes its own predominant scheme has as a consequence that the ambiguous or nondetermined parts of a text can no longer be taken as pretexts for the creativity of the reader» (98). Stierles ståndpunkt är då denna: »Where I differ is in my concept of the text as constituting for itself a structural matrix to which all secondary structures have to be referred. Iser, on the other hand, considers the construction of meaning to be an original achievement of the reader. He describes it as an essentially creative act in which the reader fills the gaps and blanks of indeterminacy, relying on the power of his imagination. Fulfilling the text by creating ever-changing constellations, the reader is drawn into fiction and experiences it as a kind of complex 'reality.' For Iser, the aesthetic experience of fiction consists in the process of creating and destroying illusions, and at the same time of forming and dissolving 'figures' of meaning. Thus starting from moments of indeterminacy or ambiguity, the reader simultaneously experiences his own productive reception as well as a 'textual reality' that never coincides with a given meaning but evolves within the framework of constantly changing perspectives.» (99) – »Iser's theory is a theory of the variables of reception, counting on constants only on the side of the text. Since Iser does not discuss the problem of the possible relationships between constants and variables in the process of reception itself, his theory leaves us with a spot of indeterminacy, which accounts for its oscillation between formal and material theory. A theory that considers only the variable factors of reception cannot go beyond the statement that reception, each time, is the result of a complex of variables.» (99)

²¹ I. A. Richards, *Principles of literary criticism* (London, 1925), samt dens. *Practical criticism. A Study of Literary Judgment* (London, 1929); Stanley Fish, *Is There a Text in this Class? The Authority of Interpretive Communities* (Cambridge, Mass. 1980).

²² Lovande empiriska ansatser i anslutning till nyare textteori görs också, bl.a. vid University of Alberta. Se t.ex. David S. Miall, »On the Necessity of Empirical Studies of Literary Reading», *Frame. Utrecht Journal of Literary Theory*, Vol. 14 (2000), ss. 43-59.

²³ Johan Svedjedal, »Det litteratursociologiska perspektivet. Om en forskningstradition och dess grundantaganden» (1996), *Litteratursociologi. Texter om litteratur och samhälle*, red. Lars Furuland & Johan Svedjedal (Lund 1997), s. 79f.

²⁴ Johan Svedjedal, *Almqvist – berättaren på bokmarknaden : berättartekniska och litteratursociologiska studier i C.J.L. Almqvists prosafiktion kring 1840*, Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 21 (diss., Uppsala 1987). Ett färskt norskt exempel utgör Tore Rem, *Forfatterens strategier: Alexander Kielland og hans krets* (diss., Oslo 2002), som även studerar layoutens och boktypens receptionsetetiska betydelse.

²⁵ Maria Andræ, *Rött eller grönt? Flicka blir kvinna och pojke blir man i B. Wahlströms ungdomsböcker 1914–1944*, Skrifter utgivna av Svenska barnboksintitutet, 73 (diss., Stockholm 2001).

²⁶ Se t.ex. det programmatiska avståndstagandet från textanalys som eget vetenskapsområde i Svedjedals »Utanför marginalen», *TFL* 2002:3-4, ss. 52-59: »Från närläsningens genombrott har tendensen varit tydlig: litteraturforskaren är en person som ägnar sig åt textanalyser. Consensus kring den tanken är numera närmast kväljande inom ämnet.» (54). I artikeln används emellertid »textanalys» som synonymt med »tolkning», vilket inte är ett självklart språkbruk, men förmodligen en bidragande förklaring till de hårda orden.

²⁷ Se t.ex. J. E. Elliott, »Paradigms Retained: Cultural theory, Critical Practice», *Comparative Literature*, Vol. 50 (1998:1), ss. 57-94, samt dens., »From Language to Medium: A Small Apology for Cultural Theory as Challenge to Cultural Studies», *New Literary History*, Vol. 29 (1998:3), ss. 385-413.

²⁸ *Redrawing the Boundaries. The Transformation of English and American Literary Studies*, ed. Stephen Greenblatt & Giles Gunn (New York 1992), samt *The New Historicism*, (New York & London 1989) och *The New Historicism Reader* (New York & London 1994), båda ed. H. Aram Veeseer.

²⁹ Alice Templeton, »Sociology and Literature. Theories for Cultural Criticism», *College Literature*, Vol. 19 (1992:2), ss. 19-30. Se äv. diskussionen hos Elliott enl. ovan, samt Svedjedals kritiska översikt av forskningstraditionen i »Kulturmaterialism – från Raymond Williams till cultural studies», *Ord & Bild* 1998:6, ss. 10-18.

³⁰ Michail M. Bachtin, »Frågan om talgenrer» (1952-53; tr. 1979), övers. H. Bodin, *Genre-teori*, red. Eva Hættner Aurelius & Thomas Götselius (Lund 1997), ss. 203-239.

³¹ Jfr de interaktionistiska ansatserna i Anders Tyrberg, *Anrop och ansvar: berättarkonst och etik hos Lars Ahlin, Göran Tunström, Birgitta Trotzig, Torgny Lindgren* (Stockholm 2002), samt Beata Agrell, *Romanen som forskningsresa / Forskningsresan som roman. Om litterära återbruk och konventionskritik i 1960-talets nya svenska prosa* (Göteborg 1993). Båda dessa arbeten är förankrade i en Lars-Ahlinsk kontext, där läsarorienteringen är uppenbar. Men hur vore det med en undersökning av läsarstrategier och funktionssammanhang i till synes mer slutna texter, som t.ex. Olov Jonassons *Parabellum* (1943), Stig Larssons *Autisterna* (1979) eller, förstås, Tage Aurell?

³² Tage Aurell, »Gamla landsvägen», *Nya berättelser* (Stockholm 1949), s. 57f.

³³ A.a., 58

³⁴ Några exempel på nyare stipulationer, som visserligen klargör men inte gör uppgiften lättare: Modernism: »a practice that works in opposition to rational and realist discourse but that, in its 'negativity,' only preserves its significance and its signifying power against the background of the tradition that produces and legitimatizes that discourse» (Astradur Eysteinnsson, *The Concept of Modernism*, Itacha & London 1990, s. 205f.).

Realism: »first, a period term for the dominant trend of nineteenth-century literature, especially narrative fiction; second, a certain type of mimetic (and usually narrative) processing of objective reality, and third, a fictional or literary embodiment of the communicative language acknowledged by the 'public sphere.' » – »realist discourse in literature is constantly nourished and motivated by the dominant modes of cultural representation in the respective society.» (Eysteinnsson, a.a., ss. 191 resp. 195)

»[O]m et forløb virker realistisk afhænger ikke af, om det er i overensstemmelse med logikken eller virkeligheden, men af at det er sådan indrettet, at det korresponderer med, hvad der er publikums forventninger om det følgerigtige og det sande. Med sine tætte tilknytning til retorikken ligger denne betragtningsmåde i Aristoteles' poetik på linie med, hvad der først i de seneste årtiers realismeopfattelse er blevet god tone.» (Jørgen Holmgaard, »Realisme og narrativitet. Om narrativ kausalitet», *Gensyn med realismen*, red. Jørgen Holmgaard, Skrifter fra Center for Æstetik og Logik, Aalborg universitet, vol. 1, Aalborg 1996, s. 136)

»[V]ores vurdering af teksten [afhænger] ikke af forholdet mellem tekst og virkelighed med sidstnævnte som den stabile reference. Det afhænger af forholdet mellem tekstens konstruktion, og hvad der er almindeligt antaget som sandsynligt og virkeligt» (Holmgaard, a.a., s. 146).